

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 9 Sayı: 46 Volume: 9 Issue: 46

Ekim 2016 October 2016

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

KAYSERİ KENTİNİN SANAYİLEŞME SÜREÇLERİNDE SANAYİ-GÖÇ-KONUT ETKİLEŞİMİ THE INTERACTION OF INDUSTRY-MIGRATION-HOUSING AT THE INDUSTRIALIZATION PROCESSES OF KAYSERİ CITY

Dilşen ONSEKİZ*

Öz

Kayseri Kenti, Cumhuriyet'in ilanından günümüze, tarihi ticaret kenti kimliğinden sanayi kentine doğru süregelen önemli bir değişim ve gelişim geçirmiştir. Kentte imalat faaliyetleri bakımından üretim, tarihsel dönemlere kadar uzanmaktadır. Bununla birlikte, mal ve hizmetin makine kullanımı ile üretilmesi, sanayinin bir sektör olarak ekonomiden pay alması ve istihdam düzeyinde hakim sektör haline gelmesi bağlamında, yirminci yüzyıl Kayseri için sanayileşmenin dönüm noktasını oluşturmaktadır. Yirminci Yüzyıl içinde kentte yaşanan sanayileşme süreçleri, ülkede izlenen temel ekonomik politikalara bağlı olarak belirli kırılma noktalarında farklılık göstermiştir. Cumhuriyetle birlikte 1923-1960 dönemi kamu yatırımları, 1960-1980 dönemi özel sektör öncülüğünde büyük ve orta ölçekli sanayi gelişimi, 1980 sonrası Organize Sanayi Bölgesi ve sanayi sitelerinin kurulması ile gerçekleşen planlı sanayileşme hareketleri yüzyılın sonunda Kayseri'yi, Yeni Sanayi Odağı olarak yeniden tanımlamıştır. Sanayileşme süreçlerindeki bu kırılma noktaları, istihdam yapısını ve gelişimini de belirlemiştir. Kentte, sanayileşme ile birlikte istihdam olanakları, hem gelişmiş hem de nitelik değiştirmiştir. Daha önce yerel nitelikli işgücünden yararlanılırken, sanayileşme ile birlikte işgücü kaynağı daha uzak bölgelerden karşılanmaya başlamış ve kentte yaşanan sanayileşme süreci, büyük metropoliten kentlerde olduğu gibi istihdam olanaklarının artmasına koşut, göç olgusunu da beraberinde getirmiştir. Sanayi yer seçimi ve değişen istihdam yapısına bağlı olarak, sanayileşme ve göçün kentle etkileşimi, sosyal, ekonomik ve mekansal boyutlarda gerçekleşmiştir. Bu etkileşim, özellikle mekansal boyutta, kentte konut alanlarının gelişmesinde belirleyici temel dinamiği oluşturmuştur. Bu çalışmada, sanayi gelişimi ile göçün kentsel mekanla etkileşimi, sanayileşme süreçleri içerisinde etken ve belirleyicileri ile birlikte ele alınarak konut alanları üzerinden incelenmekte ve tarihsel süreç içerisinde (1923-1960, 1960-1980, 1980 sonrası dönemleri) bu etkileşim sanayi-göç-konut ilişkisi kapsamında tartışılarak, değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sanayi İstihdamı, Sanayi Yerleşimi, Gecekondulaşma, Konut Alanları, Kayseri.

Abstract

Date of declaration of the republic to the present day, Kayseri city has experienced an important development and change to an industrial city from its historical identity of commercial city. In terms of manufacturing production activities in the city, dates back to the historical periods. However, twentieth century reveals the turning point of industrialization in the context of producing goods and services with the use of machine, having a share in economy of industry as a sector and being the dominant sector of industry at employment level. Living industrialization processes in the twentieth century are showed differences at the certain breaking points depending on the basic economical politics which followed in the country. The public investments of 1923-1960 period with the republic, the development of large and medium-scaled industry under the leadership of the private sector at the period of 1960-1980, the planned industrialization movements realized with the establishment of industrial estates and Organized Industrial Zone after 1980s are redefined Kayseri as a New Industrial Focus at the end of the century. These breaking points at the industrialization processes have also determined the development and the structure of employment. With the industrialization, the employment opportunities are both developed and qualitatively changed in the city. While the local labour was using, it has started to meet the labour source from more remote areas with the industrialization and the process of industrialization experienced in the city has brought the migration with it as well as large metropolitan cities parallel to the increase of employment opportunities. Depend on the location of industry and the structural change of employment, the interaction of industrialization and migration with the city is realized at social, economic and spatial dimensions. This interaction, especially in the context of spatial dimension, is revealed the basic determinative dynamics at the development of housing areas in the city. In this study, the interaction of industrial development and migration with the urban space is examined through housing areas in the processes of industrialization dealing with its factors and determinants and this interaction is discussed and evaluated in the context of relation between industry-migration-housing at historical periods (1923-1960, 1960-1980, post-1980).

Keywords: Industrial Employment, Industrial Location, Squattering, Housing Areas, Kayseri.

1. GİRİŞ

Kayseri'nin tarih süresince sahip olduğu coğrafi konumu, ekonomik faaliyetlerin cazibe merkezi bir kent olarak, her dönemde gelişmesine ve önemini korumasına olanak sağlamıştır. Bu ekonomik faaliyetler yirminci yüzyıla kadar ticaret alanında yoğunlaşarak Kayseri'yi bir ticaret kenti olarak tanımlarken, yirminci yüzyıl sonrasında gelişen ve yoğunlaşan sanayi faaliyetleri ve ekonomik gelişmelere bağlı olarak yaşanan sanayileşme süreçleri, kenti, bir sanayi kenti -özellikle 1980 sonrasında Yeni Sanayi Odağı- olarak, yeniden tanımlamıştır.

* Yrd. Doç. Dr., Uşak Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü.

Sanayileşme, insan emeği yerine daha fazla makine kullanımı ile mal ve hizmet üretiminin gerçekleşmesi, hem istihdam düzeyinde hem de milli gelir içindeki pay oranında hakim sektör olarak tarım sektörünün yerini alması olarak ifade edildiğinde (Erkal, vd., 1997: 233-234), yirminci yüzyıl Kayseri için sanayileşmenin dönüm noktasını oluşturmuştur. Bununla birlikte, hammaddeden mamul madde üretilmesi sanayi olarak nitelendirilirse, M.Ö.1900'lü yıllardan 1920'li yıllara kadar geçen süre içerisinde kentte sanayi üretiminin mevcut olduğu da görülmektedir.

Kayseri, Anadolu'nun ticari ve iktisadi faaliyetlerinde M.Ö.1900'lerden beri önemli bir rol oynamıştır. Asur ticaret kolonilerinin merkezi Kültepe Kaniş, kentte ticari örgütlenmenin ilk örneği ve lonca örgütlenmesinin öncüsü olmuştur. Kent, İpek Yolu üzerinde bulunması nedeniyle de tarih boyunca önemini korumuştur (İnbaşı, 1997: 132). Selçuklular döneminde, Türk hakimiyetine geçen kentte, dericiler, bakırcılar, dokumacılar ve örgüçüler çarşıları gibi çeşitli çarşılar bulunmaktadır. Halı ve kilim ise, özellikle İstanbul ve diğer Rum beldelerine ihraç edilen dönemin temel ihraç ürünlerini oluşturmaktadır. Ayrıca, çarşıların kurulmasına dayalı olarak esnafın örgütlenmesini sağlayan Ahilik Teşkilatı, Kayseri'de 32 çeşit esnaf ve sanatkarlar birliği halinde teşkilatlanmıştır. Hanım el sanatlarına ait iş yerlerinin bulunduğu Kayseri Çarşısı ise, dünyanın bilinen ilk sanayi sitesi olarak nitelendirilmektedir. Bu özellikleri, Kayseri kentini Selçuklular döneminin en cazip ticaret merkezi haline getirmiştir (Erkiletlioğlu, 1993: 144).

Kayseri'nin 17. ve 18 yüzyıllarda Osmanlı yönetimine geçmesiyle yaşanan en önemli gelişme, hukuk devletinin gereklerine göre şekillenen ticari ilişkilerin (alış-veriş usulsüzlükleri, borç-alacak-verecek işlemleri, kredi ilişkileri vb.), kentin günlük yaşamına eklenmesi olmuştur. Bu hukuki yapılanma içerisinde, özellikle faize düşme korkusundan kaynaklanan kaygılar, Osmanlı esnafını kredi kullanımı yerine mümkün olduğunca kendi öz kaynaklarını kullanmaya yöneltmiştir. Dönemde, Osmanlı esnafının en önemli özelliği kendi öz kaynaklarını kullanması olmuştur (Öztürk, 2000: 409). Öz kaynakların kullanımı, geleneksel bir yapı haline dönüşerek, ileriki dönemlerde Kayseri'de temel sanayileşme dinamiğini oluşturmuştur.

20.000'i aşan nüfusuyla 17.yüzyılda dönemin en büyük şehirleri arasında yer alan Kayseri'de, boyahane ile çarşı ve pazar geliri en yüksek olan faaliyet alanları olarak öne çıkmıştır. Kentte, bunların dışında, bir adet mumhane ve güherçile tesisi de bulunmaktadır. Kayseri esnafı genellikle dokuma ve deri sanayiye yönelik üretim yapmaktadır (Oğuzoğlu, 1987: 33). Deri imalatı ve buna bağlı debbağcılık ise, 18. yüzyılda üretim alanı olarak oldukça gelişmiştir. Ancak, üretilen mal yalnızca iç piyasa ihtiyacını karşılamış, uygun pazar fiyat piyasası bulunmadığından dışa ihracat bu dönemde sınırlı kalmıştır (Özkaya, 1987).

Osmanlı'da ticaret, daha çok doğu ile batı arasında kervan ticareti olarak gerçekleştirilmiştir. Türk toplumunun asker-bürokrat eğilimli karakteri, merkantilist bir yapının gelişmesini engellemiştir. Bu durum, toplumsal yaşamda ticaret mantığının kavranmasına engel olmuş ve sermaye birikimi gerçekleşmemiştir. Bu nedenle ticarete dayalı sosyo-ekonomik yapı içerisinde gayrimüslimlerin hakimiyeti görülmüştür (Talas, 2008: 51). Bununla birlikte, nüfusunun yaklaşık üçte birinin (1881/82-1893 sayımına göre %34,35; 1906/1907 sayımına göre %33,70; 1914 sayımına göre %29,95) gayrimüslimlerden oluşması (Güler, 2000: 203), yerli halkında ticarete ilgi duyması, diğer kentlerle karşılaştırıldığında, Kayseri'yi ticaret anlamında tanımlayan avantajlı özelliklerini oluşturmuştur.

Hammadden mamul madde üretimi sanayi olarak tanımlandığında, Osmanlı döneminde sanayi üretiminin mevcut olduğu ve 18.yüzyıl sonlarında genel olarak pamuklu, ipekli, yünlü mamuller başta olmak üzere dokumacılığa dayandığı, bunun yanı sıra madencilik faaliyetlerinin de gerçekleştirildiği görülmektedir. Fabrikasyona dayalı sanayiden söz edilebilmesi mümkün değildir (Baskıcı, 2005: 159). Bu dönemde, Osmanlı'da tersane ve askeri fabrikalar dışında büyük ölçekli sanayi tesisleri bulunmamaktadır. Üretim atölye kaynaklıdır ve küçük ölçeklidir. Dönemin Kayseri kentinde de, ticari faaliyetlerin yanı sıra, fabrika öncesi atölye üretimi yoğun olarak gerçekleştirilmiştir.

Kentin, 19. yüzyılda üretim faaliyetleri bakımından öne çıkan sektörlerini dokumacılık, halıcilık, pastırmacılık, dericilik ve madencilik oluşturmuştur. Dokumacılık, dükkan ve atölyelerin dışında, kent genelinde konutların bir çoğunda dokuma tezgahları kullanımı ile de yoğun olarak gerçekleştirilmiştir. Pamuklu ve yünlü iplik üretimi ve bunların işlenmesi ve boyanması için fabrika ve boyahaneler açılmıştır. 1888'li yıllarda Talas'ta buhar gücüyle çalışan iplik eğirme fabrikası, 1900 yıllarında her birinde 20 işçi çalışan 15 boyahane, 1906 yılında ise bir adet yazma yemeni fabrikası bulunmaktadır. Halı imalatı, 1890'lı yıllarda 3300 halı tezgahında -ki bu tezgahlarda 3800 kişi çalışmaktadır- gerçekleştirilirken, 1913-1914 yılları arasında ise, hane içi tüketime yönelik imalat yapan 1500 tezgah bulunmaktadır ve yüzyılın sonunda Avrupa pazarlarına yönelik halı üretimi de başlamıştır. Pastırma imalatı, hem iç pazara hem de dış pazara yönelik olarak gerçekleştirilmiştir. Dericilikte, yurt içi tüketime yönelik her türlü deri imalatı gerçekleştirilirken, işlenmiş deri dışarı satılamamış, dış pazar ham deri ihracı ile sınırlı kalmıştır. Kentte, madencilik alanında krom, demir, ve kömür madenleri öne çıkmaktadır (Tuzcu, 2000: 542). Bunların dışında, 19. yüzyılda güherçile kentin önemli geçim kaynaklarından biri olmuş, 12 işçi çalıştıran Güherçile

Fabrikası'nda yılda 200.000kg. elde edilen güherçile, barut ve patlayıcı imalatında kullanılmak üzere İstanbul'a gönderilmiştir (Önsoy, 1987: 42). 1921 yılında, Türkiye imalat sanayisinde, mensucat (dokuma, tekstil) işyerlerinin %5,98'i; deri işyerlerinin %6,97'si ve madencilik işyerlerinin %5,3'ü Kayseri'de bulunmaktadır (İlgen, 2008: 48).

Kayseri'de, özellikle Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde, sanayi, el sanatlarına dayalı olarak gelişmiştir. Dönemin sanayi üretiminde barut (güherçile üretimine bağlı), dericilik, bakır, demir, pastırma ve sucuk imalatı, halıcılık ve dokumacılık gibi üretim alanları, birer sanayi iş kolu haline dönüşmüştür. Kent merkezinde geniş ve verimli tarım alanları bulunmadığından, ticaret temel geçim kaynağı olarak ortaya çıkmış, halk ticaretini imal ettiği ürünlerle gerçekleştirmiştir. Bu da, el sanatlarına dayalı sanayi iş kollarının imalat alanında gelişmesinde temel etken olmuştur. Emek gücüne dayalı üretim faaliyetleri gelişmiştir.

Cumhuriyet dönemine kadar bu üretim faaliyetlerine dayalı yaşanan gelişmeler ve istihdam olanakları, göç olgusunu ortaya çıkaracak ve/veya konut dokusunda büyük ölçekli mekansal değişim ve gelişimlere neden olacak bir kentsel etkileşim meydana getirmemiştir. Bununla birlikte, Kayseri kenti, tarih boyunca ticari yol güzergahları üzerinde konumlanması ve yerel halkın müteşebbis ticari ruhu ile önemli bir ticaret ve imalat kenti olmuştur. Bu özelliğini yirminci yüzyıla kadar da sürdürmüştür. Cumhuriyetle birlikte yeni bir siyasi düzen ve bu düzenin gerektirdiği ekonomik yapılanma biçimleri, Kayseri kentini bu yeni yüzyılda sanayi ile yeniden tanımlamıştır. Modern anlamda, sanayinin gelişimi ve bu gelişmelerin kentle sosyo-ekonomik ve mekansal boyutlardaki etkileşimleri, Cumhuriyet dönemiyle birlikte başlamıştır. Bu bağlamda çalışmada, kentin sanayileşme süreçleri, Cumhuriyet dönemi içerisinde değerlendirilmekte, sanayinin kentle etkileşimi istihdam değişimi, göç ve konut etkileşimi kapsamında sanayileşmenin temel kırılma noktaları olarak 1923-1960, 1960-1980 ve 1980 sonrası dönemleri ayırımında ele alınarak incelenmektedir.

2. SANAYİLEŞME SÜREÇLERİ İÇERİSİNDE SANAYİ-GÖÇ-KONUT ETKİLEŞİMİ

Cumhuriyet'le birlikte, Türkiye'de sanayileşme, önemli bir hedef olarak seçilmiş ve 1950'li yılların başlarına kadar, devlet öncülüğünde gerçekleştirilmiştir. Savaş sonrası dönemde, bu çabalara özel sermaye birikiminin de katkısı eklenmiştir. 1960'lı yılların başında merkezi planlamaya geçilmesiyle birlikte, planlı sanayileşme dönemi başlamıştır. Dünyada yaşanan ekonomik değişimlerin etkisiyle, 1980'lerle birlikte Türkiye serbest piyasa ekonomisine geçmiş ve neo-liberal politikalar uygulanmaya başlamıştır. Sanayileşme de, bu yeni sistem içerisinde küresel piyasalara uyum sürecine girmiş, girişimler bu yönde gerçekleşmiştir (Şenses ve Taymaz, 2003: 1). Kayseri kentinin yirminci yüzyılda yaşanan sanayileşme süreçleri, ülkede uygulanan bu politikalar ve gerçekleşen ekonomik gelişmeler paralelinde, belirli kırılma noktalarında farklılaşma göstererek şekillenmiştir. Bu süreçleri, "1923-1960 dönemi", "1960-1980 dönemi" ve "1980 sonrası dönem" olmak üzere üç temel dönemde tanımlamak mümkündür.

2.1. 1923-1960 Dönemi

Bu dönemde, kentte sanayileşme sürecini tanımlayan üç önemli gelişme söz konusudur. Bunlardan birincisi kamu sanayi yatırımlarının öncülüğü ve etkinliği; ikincisi kamu sanayi tesislerinde eğitime dayalı olarak nitelikli işgücü yaratılması; üçüncüsü kamu sanayi deneyiminden yararlanan ve eğitimle nitelik kazanan işgücünün ve müteşebbislerin özel sektörü harekete geçirme hamleleridir.

Kayseri'nin sanayileşmesinde, 1923-1960 döneminde uygulanan kamu yatırımlarından ilki, 1926'da açılan Tayyare Fabrikası'dır. Burada uçakların imalatının yanı sıra bakım-onarım-revizyon işlemleri de gerçekleştirilmiştir (Sarısır, 2000: 441). Fabrikada on yıllık sürede uçak imal edilmiş, ancak, maddi ve ekonomik sıkıntılar neticesinde, üretim durdurularak, 1939 yılında Hava İkmal ve Bakım Merkezi haline getirilmiştir. Fabrika, kent sanayinin yanı sıra ülke sanayinin gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Buradan yetişen teknisyenler, çeşitli alanlarda ve konularda sanayinin gelişmesinde etkin olmuşlardır (Erkiletlioğlu, 1998: 98).

Dönemin önemli bir diğer kamu sanayi tesisi ise, 1935 yılında hizmete açılan Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası'dır. 1939 yılına gelindiğinde, kentte, faaliyet gösteren 2 adet pamuk ipliği ve dokuma fabrikası bulunmaktadır. Bunlar, özel kesim kuruluşu olan, (29 tezgahlı) Erciyes İplik ve Dokuma Fabrikası ile Devlet yatırımı olan (1062 tezgahlı) Sümerbank Kayseri Fabrikasıdır (Tekeli ve İlkin, 2004: 414).

Sümerbank Bez Fabrikası ve Hava İkmal Bakım Merkezi, Kayseri sanayisinin çekirdeğini oluşturan ilk örnek kuruluşlardır. Bu kuruluşlardan ayrılan ustalar, kentin küçük ve orta ölçekli sanayisinin temelini oluşturan ve gelişmesini sağlayan öncü çalışmaları gerçekleştirmişlerdir (Büyüknalbant, 1987: 53). Bu fabrikaların çırak okulundan yetişenler, Kayseri sanayisinin vasıflı işgücünü oluşturmuşlardır.

1950'lerden sonra kamu fabrikalarında yetişen bu nitelikli işgücü, özel kesimin de itici gücünü oluşturmuştur. Dönemin bu bağlamdaki en önemli iki tekstil fabrikası (1951) Birlik Mensucat ve (1955) Anadolu Mensucat özel sektör desteğiyle açılmıştır. Yine devlet yatırımları olarak, 1954'te beş kademe olarak tamamlanan Tank Tamir Fabrikası (Anatamir) ve 1955'te Şeker Fabrikası işletmeye açılarak,

sanayileşmede önemli girişimler yaşanmıştır. Ayrıca, 1956 yılına kadar kentte dükkan ve mağazalar ile iç içe yer alan atölyeler, 1956 yılında hizmete açılan Eski Sanayi Sitesi'nde toplanmıştır (Kayseri Valiliği, 1998: 72).

Cumhuriyet'in ilk yıllarında (1927), Kayseri İli toplam nüfusu (251.370 kişi) içerisinde istihdam edilen nüfus oranı %29,72'dir (74.710 kişi). İstihdam edilen nüfusun %7,5'i sanayi sektöründe çalışmaktadır (5608 kişi). Tarımda çalışanların oranı %82,38 (nüfusun beşte dördünden fazlası) ve ticarete çalışanların oranı ise %4,68'dir. Merkez ilçe nüfusunun %39,25'inin (39.134 kişi) ikamet ettiği kent merkezinde ise, istihdam edilen nüfus oranı %25,3'tür (9982 kişi). İstihdam nüfusunun (yaklaşık dörtte biri) %25,94'ü sanayi (2564 kişi), %33,4'ü tarım ve %18,67'si ticaret sektörlerinde çalışmaktadır. Kent merkezinde sanayide çalışan nüfus, il genelinin üç katından daha fazla oransal büyüklüğe sahiptir. Kent merkezinde, il geneline oranla, tarımla uğraşanların oranı düşük, sanayi ve ticaret sektörlerinde çalışanların oranı yüksektir (T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, 1929). 1960 yılına gelindiğinde, ilde, toplam nüfus (480.387 kişi) içerisinde istihdam edilen nüfus oranı %42,13 seviyesine yükselmiştir (202.424 kişi). İstihdam nüfusu içinde sanayide çalışanların oranı %11,86'dır (24.022 kişi). Sanayi istihdamında, Cumhuriyet'in ilk yıllarına göre, il genel dağılımında %4,36'lık oransal bir artış yaşanmıştır. Bununla birlikte, tarım sektöründe çalışanlar istihdamın yine en büyük payını oluşturmaktadır (%72,78). Kent merkezinde ise, 1960 yılında, istihdam edilen nüfusun (30.701 kişi) %33,9'unun sanayi sektöründe çalıştığı görülmektedir (10.851 kişi). Sanayi, istihdamın en yüksek olduğu sektör haline gelmiştir. Bunu sırasıyla ticaret (%10,6), tarım (%8,12) ve hizmetler (%7,98) sektörleri izlemektedir (DİE, 1962).

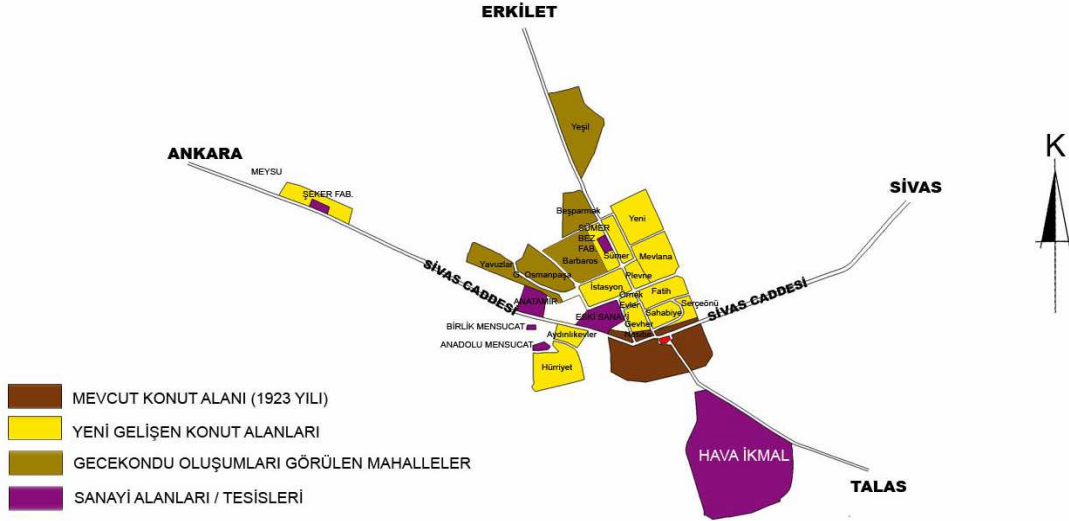
Kent merkezinde, 1927-1960 döneminde, toplam nüfus ve istihdam edilen nüfus değerlerinde yaklaşık üç kat oranında bir artış gerçekleşmiştir (Nüfus 39.134 kişiden 102.596 kişiye, istihdam nüfusu ise 9.982 kişiden 30.701 kişiye yükselmiştir). Bununla birlikte, sanayi sektöründe çalışanların sayısında ise, yaklaşık beş kat oranında bir artış gerçekleştiği görülmektedir. 1927 yılında sanayi sektöründe 2564 kişi çalışırken, 1960 yılında bu sayı 10.851 kişiye yükselmiştir. Ayrıca sanayi sektörü, istihdam kapasitesi açısından diğer sektörlerin önüne de geçmiştir. Bunun ardında yatan temel neden, 1923-1960 yılları arasında kentte yapılan kamu sanayi yatırımlarının yarattığı yeni iş olanaklarıdır. Sanayileşme ile birlikte hizmetler sektörü de yükselişe geçerek, gelişme göstermiştir.

Kamu yatırımları ekseninde 1923-1960 yılları arasında gerçekleşen sanayileşme süreci, özellikle 1950'li yıllarda kente göç sürecinin başlamasına neden olmuştur. Bu yıllarda göç daha çok kırdan kente yönelik olarak gerçekleşmiştir. Bununla birlikte, kentin çevre illerden de göç aldığı görülmüştür. 1965 yılına kadar, Kayseri Orta Anadolu Bölgesi içerisinde, daha çok, Ankara (%18,4), Çankırı (%2,5), Çorum (%4,6), Kırşehir (%9,2), Yozgat (%65,3) illerinden göç almıştır. Yinede, bu dönemde kentin verdiği göç oranı, aldığı göçün yaklaşık 5 katıdır (İmar ve İskan Bakanlığı, 1970).

Yaşanmaya başlayan göç sürecine ve nüfus artışına rağmen, 1950 yılına kadar kentte çok fazla konut yapılmamıştır. Bunun temel nedenlerinden biri, Kurtuluş Savaşı'ndan sonra Kayseri'den ayrılan Hristiyan ailelere ait evlerin, Milli Emlak tarafından halka satılmış olmasıdır. Bu dönemde artan nüfusun konut ihtiyacı büyük ölçüde bu yöntemle karşılanmıştır (İmamoğlu, 1997). Ayrıca bu dönemde kent merkezinden uzakta kurulan sanayi tesisleri, çevrelerinde ikamet alanları ile birlikte planlanmıştır. Bunun yanı sıra kentin ilk ayrıntılı imar planı (Ösner Planı) 1944 yılında hazırlanarak, 1950 yılından itibaren uygulamaya konulmuştur. Bu planın temel öngörüsü eski kentte yık-yap sürecinde konut dokusunun yenilenmesi olmakla birlikte (dönemde konut sıkıntısının oluşmamasının temel etkenlerinden biri yenilenen/dönüştürülen kentten sağlanan ikamet ve çalışma alanlarıdır), kente yeni düzenli konut bölgelerinin (Sahabiye ve Fatih Mahalleleri gibi) eklenmesinde de etkili olmuştur. 1950'lerin sonunda planlanarak imara açılan yeni mahalleler (Mevlana, İstasyon, Gazi Osman Paşa gibi), konut talebinin karşılanmasında etkin planlama öngörülerini oluşturmuştur. Planın getirileri kenti göçe karşı hazırlamıştır. 1923-1960 döneminde daha çok komşu il ve ilçelerden göç alan Kayseri'ye, göçle gelen ve yeni açılan sanayi kuruluşlarında çalışmaya başlayan nüfus, eski kentte ve yeni kurulan semtlerde oturacak konutu rahatlıkla bulabilmiştir. Buna rağmen, Sümer Bez Fabrikası'nın çevresindeki kentsel boşluklarda az sayıda gecekondular bulunan bazı gecekondular semtleri (Yavuzlar, Barbaros, Gazi Osman, Beşparmak, Yeşil Mahalle gibi) de oluşmuştur (Karatepe, 2003: 132).

1923-1960 döneminde, sanayileşme etkisinde ve sanayi tesislerinin yer seçimlerine bağlı olarak, kent ilk kez, geleneksel sınırlarının dışında mekansal gelişme göstermiş ve yeni konut alanları gelişimleri de bu etkileşimde gerçekleşmiştir (**Bkz. Şekil 1**).

Şekil 1: 1923-1960 Döneminde Sanayi Alanları-Konut Alanları Etkileşimi

Bu dönemde yeni kurulan sanayi tesislerinin yerleşik kentin batısında (özellikle Sivas caddesi üzerinde ve çevresinde) ve kuzey-batısında yer seçtiği görülmektedir. Ankara yolu üzerinde kurulan Şeker Fabrikası çevresinde gelişen konut alanları, merkezden uzakta ayrı bir semt oluştururken, geleneksel kent merkezine görece daha yakın kurulan sanayi tesisleri, kentin bu dönemde kuzey ve kuzey-batı ekseninde mekansal gelişme göstermesinde etkili olmuşlardır.

Yerleşik kentin kuzeyinde Erkilet istikametinde giden yol üzerinde kurulan Sümer Bez Fabrikası, çalışanlarına yönelik konut alanları ve sosyal tesisleri ile planlanarak, kentin bu yönünde potansiyel konut alanları gelişimi için öncü gelişme oluşturmuştur. 1950-1960 döneminin imarlı yeni konut alanları gelişimi ve 1950'lerin sonlarında kentin imar hareketine dayalı ilk düzenli toplu konut alanlarının yapımı (Sahabiye Mahallesi'nde yapılan Belediye Blokları) da bu eğilimde gerçekleşmiştir. Ayrıca, batı ekseninde Sivas Caddesi'nin güneyinde kurulan dönemin sanayi tesisleri Birlik Mensucat (1951 yılı) ve Anadolu Mensucat (1955) fabrikaları da konumlandıkları yerin çevresinde iki düzenli mahallenin oluşmasında etken olmuştur (Hürriyet ve Aydınlikkevler mahalleleri). Bu iki mahalle dışında genel olarak, 1923-1960 döneminde, kentin mekansal gelişiminin sanayi tesislerinin konumlandıkları yerlerine paralel olarak oluşan konut alanları ekseninde kuzey- kuzeybatı yönünde gerçekleştiği görülmektedir. Ayrıca, dönemde, kent genellikle kırsaldan ve çevre illerden göç almasına ve bu göçün talebine uygun sayıca yeterli konutun kentin sunum olanaklarında bulunmasına rağmen, düşük sayıda gecekondu oluşumları gerçekleşen mahallelerin de mekansal gelişime paralel olarak, yine kuzey-kuzey batı ekseninde yeni kurulan sanayi tesisleri ve yeni gelişen konut alanları çevrelerinde olduğu izlenmektedir.

2.2. 1960-1980 Dönemi

Bu dönemde, kentte sanayileşme sürecini tanımlayan temel özellikler; özel sektör yatırımlarının hakimiyeti, büyük ölçekli sanayi tesislerinin gelişimi ve ürün deseninde çeşitlenmedir.

1960'lı yıllarda özel sektör, kentin sanayisinde önemi bir konuma sahiptir. 1964 yılında mevcut sanayi tesislerinin %90,2'si özel sektöre aittir. Bu dönemde, dokuma, metal-eşya, makine en önemli iş kolları haline gelmiş, özellikle metal eşya-makine sektöründeki küçük ve orta ölçekli işletmeler, çok çeşitli ürünler üreterek ülke imalat sanayinde yer elde etmiştir. Geçmişten pastırma ve sucuk imalatı olarak bir yeri bulunan gıda sektörü, 1955'te açılan Şeker Fabrikası ile birlikte daha da gelişmiştir. Kentte hakim üç temel sektör dokuma, metal eşya-makine ve gıda olarak yükselmiştir. 1970'li yıllardan itibaren ise, diğer üretim dallarında büyük ölçekli sanayi tesisleri (Çinkur, Taksan, Atlas, Erbosan, Eryağ, Lüks Kadife, Karsu Tekstil, Kayseri Tekstil gibi) gelişmeye başlamıştır. 1970-1980 döneminde 76 işletme faaliyete geçmiştir. 1970'lerde yapılan yatırımların tümü özel sektörçe gerçekleştirilmiştir. Ayrıca bu dönemde, 1972 yılında, Yeni Sanayi Sitesi de faaliyete geçerek, kentin sanayisine eklenmiştir (Kayseri Valiliği, 1998: 79).

1960-1980 döneminde il toplam nüfusu yaklaşık üçte iki oranında artış göstererek 480.387 kişiden 778.382'ye yükselirken, kent merkezinde nüfus iki buçuk katına çıkmış, büyük bir nüfus patlaması yaşanmıştır. Kent merkezi nüfusu, 1960 yılında 102.596 kişiden, 1980 yılında 281.320 kişiye yükselmiştir. Yine kent merkezinde 1960-1980 yılları arasında istihdam nüfusu yaklaşık iki buçuk katına çıkarak 30.701 kişiden 72.376 kişiye, sanayide çalışan nüfus ise iki katından fazla artarak 10.851 kişiden 22.982 kişiye yükselmiştir. 1980 yılında ilde, toplam nüfus içerisinde istihdam edilen nüfus oranı %35,18'dir. İstihdam edilen nüfus içerisinde sanayi sektöründe çalışanların oranı, 1960 yılına kıyasla %5,98'lik bir artışla, %17,84 seviyesine yükselmiştir. Tarım %48,19'luk oranla en büyük istihdam alanı olma özelliğini sürdürmektedir.

Hizmetler (%14,93) ve ticaret (%5,93) sektörleri bunu izlemektedir. 1960-1980 döneminde istihdam edilen nüfus içerisinde, kent merkezinde, %31,75'lik oranla sanayi en büyük sektörü oluşturmaktadır. 1980 yılında yükselişe geçen hizmetler sektörü ise, kent merkezinde 20 yıl içerisinde (%7,89'dan %28,70'e yükselerek) yaklaşık dört katı istihdama ulaşmıştır (DİE, 1962; DİE, 1982). Hizmetler sektörünün yükselişi, istihdam olanaklarının yanı sıra, kentte sosyal faaliyet alanlarına koşut yaşam kalitesinin de artmakta olduğunu göstermektedir.

1970'li yıllarda sanayi alanındaki gelişmelere paralel olarak, nüfus hızla artmış, köyden kente göç olgusu, sanayileşme süreci içerisinde Kayseri'de somut olarak yaşanmıştır. Özellikle, tarımda işgücü fazlalığı oluşturan ve toprak sahibi olmayan köylü nüfus, sanayi işçisi olarak geçimini sağlamak üzere göç etmeye başlamıştır. Bu dönemde ilde yaklaşık olarak 15 bin sigortalı işçi bulunmaktadır (Parkan, 1970: 29).

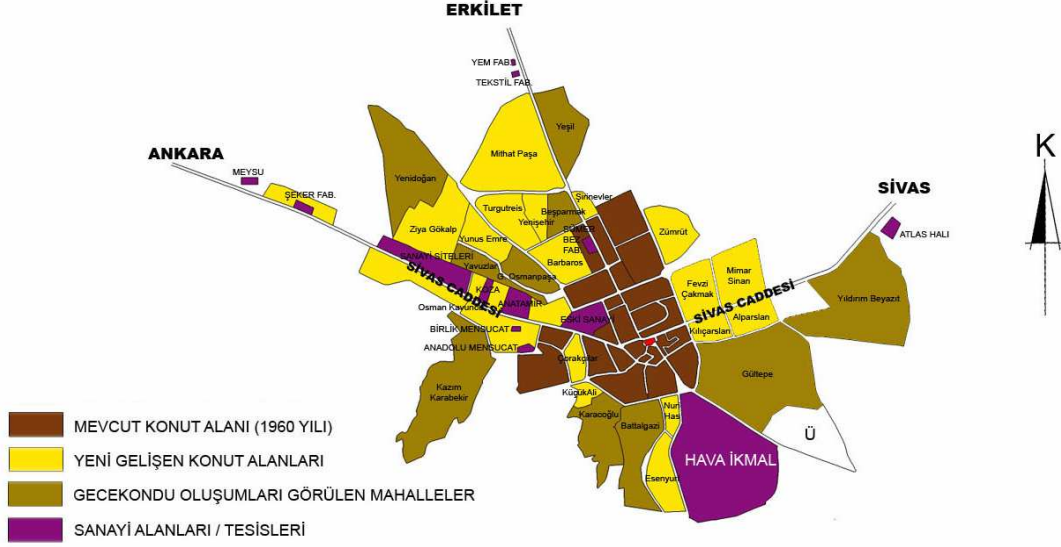
1980'lerin ilk yarısında, Kayseri İli'ne göçle gelen nüfus oranı %5,79'dur. Bu nüfusun %61,53'ü ise il merkezinde ikamet etmektedir. İl, en fazla göçü, Ankara (%11,67), İstanbul (%9,79), Yozgat (%8,04), Sivas (%7,37), Nevşehir (%5,44), Adana (%4,80), Ağrı (%3,36), İzmir (%3,35), Erzurum (%3,09), Kars (%2,64), Kahramanmaraş (%2,55), Niğde (%2,46) ve Konya (%2,46) illerinden almıştır. Kent merkezinde ise Ankara (%11,12), Yozgat (%10,53), İstanbul (%8,51), Sivas (58,27) ve Nevşehir (%6,54) illerinden gelenlerin oranının daha yüksek düzeyde olduğu görülmektedir (TÜİK, 1989: 223-228). 1980'li yıllarda Kayseri kentine göçün özellikle Ankara ve İstanbul gibi büyük metropollerden ve Yozgat, Sivas, Nevşehir gibi çevre illerden gerçekleştiği görülmektedir. Bunun temel nedenleri, Kayseri'de sanayi işgücünün önemli bölümünü oluşturan büyük ölçekli sanayi tesislerinin bu yıllarda kurulması ve büyük metropollerdeki sanayi gücünün yerini hizmetler sektörüne bırakmaya başlaması olarak ifade edilebilir.

1960-1980 döneminde izlenen politikalar, kentte gecekondu oluşumlarını arttırmıştır. 1963-1973 döneminde, fiyatların düşmemesi kaygısıyla arsa üretiminin sınırlı tutulması, artan nüfusun düzenli semtlere yerleştirilmesi ve gecekondu alanların ıslah edilmesi yönünde önlemler alınmaması; 1970'lerden sonra gecekondu bölgelerinin oy potansiyeli olarak görülmesi, yeni gecekondu mahallerini (Battalgazi, Karacaoğlu, Mahrumlar, Kazımkarabekir, Yenidoğan, Gültepe, Yıldırım Beyazıt) ortaya çıkarmıştır. Ayrıca yine bu dönemde, 1923-1960 döneminde gecekondu oluşumları görülen mahallelerin (Gazi Osman, Beşparmak, Yeşil, Yavuzlar) gecekondu sayılarında da artış yaşanmıştır (Karatepe, 2003: 133).

1970-1980 yılları arasında yerleşilen planlı alanların (Mimarsinan, Alparslan, Mevlana, Şirinevler mahalleleri gibi) dışında; plansız gelişim ya da gecekondu alanlarının gelişimi daha fazla olmuştur. Özellikle idari olarak kopuk olan, ancak, konumlanma olarak merkeze yakın bulunan kasaba ve köylerde (Argıncık Kasabası, Konaklar Köyü ve Ambar Köyü) en büyük gecekondu alanları olmuştur. Buralarda tarla durumundaki araziler, hisseli olarak özel parselasyon yapılarak satılmıştır. Arazi fiyatlarının merkeze oranla oldukça ucuz olması talebi arttırmıştır. Köyden şehre göç edenler çoğunlukla söz konusu alanlarda konut edinmişlerdir (Argıncık'ta nüfus 1960'da 1510 kişi, 1970'de 8322 kişi, 1980'de 25960 kişi'ye ulaşmıştır) (Kayseri Valiliği, 1998: 59).

Ucuz konut sahibi olmanın zorlaşması, hızlı nüfus artışı, düzensiz kentleşme hareketi sonucu, gecekondu sorunu önem kazanmıştır. Bu dönemde, Kayseri'de 775 sayılı Gecekondu Kanunu gereğince mevcut gecekondu alanları tespit edilerek ıslah bölgelerine (24 bölge) ayrılmıştır. Islah bölgelerinde yer alan mahallelerde (Beşparmak, Yavuzlar, Gazi Osman Paşa, Barbaros vb.) İmar ve İskan Bakanlığı'nca hazırlanan ve onanan plan ve projeler çerçevesinde kamulaştırma yapılarak, parselasyonları dar gelirli vatandaşların kurmuş olduğu kooperatiflere dağıtılmıştır. Ayrıca İl İmar Müdürlüğü'nce yapılan konutlar ilgililere dağıtılmış, kendi evini yapana, kredi yardımı yöntemi ile konut yapma imkanı sağlanmıştır (Kayseri Valiliği, 1973: 174).

Şekil 2: 1960-1980 Döneminde Sanayi Alanları-Konut Alanları Etkileşimi

1960-1980 döneminde, ana yol aksları üzerinde kentin dış çeperlerinde dağınık yer seçen orta ve büyük ölçekli sanayi tesisleri, kentin mekansal gelişmesinin yağ lekeleri şeklinde her yönde gerçekleşmesinde etken olmuştur (Bkz. Şekil 2). Bunun dışında, merkeze daha yakın bölgede faaliyete geçen Yeni Sanayi Sitesi ile birlikte kentte lineer gelişen bir sanayi koridoru oluşmuş, çevresinde de yeni konut alanları gelişme göstermiştir. Ayrıca, daha önce gecekondu oluşumları görülen mahallelerin yanı sıra, sanayileşme ve göçün etkisiyle kente yeni gecekondu mahalleleri eklenmiştir. Bu yeni gecekondu mahallelerinin, sanayi tesislerinin etkisiyle, her yönde gelişen konut alanlarının dış çevrelerinde, çeper bölgelerde kenti dört bir yandan kuşatması, bu dönemde gerçekleşen diğer bir mekansal gelişme olarak izlenmektedir (kuzeyde Yenidoğan, doğuda Yıldırım Beyazıt ve Gültepe, güneyde Karacaoğlu ve Battalgazi ve güneydoğuda Kazım Karabekir mahalleleri).

2.3. 1980 Sonrası Dönem

Bu dönemde, kentte sanayileşme sürecini tanımlayan temel özellikler; büyük istihdam kapasitesi ile hizmete giren OSB'ye bağlı düzenli sanayileşme ve çok sayıda küçük sanayi sitesinin hizmete girmesi ile planlı gelişen sanayileşmedir.

1976 yılında, 6177 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile kurulan I. OSB'nin, 1981 yılında hizmete girmesinden sonra, kentte sanayileşme düzenli hale gelmiştir. Kentin çeşitli kesimlerinde dağınık olan sanayinin toplanması ve yeni istihdam olanakları ile bölge, büyük bir işgücü potansiyelinin oluşmasına olanak sağlamıştır (Subaşı, 1998: 209). Ayrıca bu dönemde, çok sayıda küçük sanayi sitesi (Doğu Sanayi, Argıncık Sanayi, Ağaç İşleri/Osman Kavuncu, Batı Anadolu, Demirciler sanayi siteleri gibi) faaliyete geçerek, düzenli alanlarda istihdam olanakları yaratılmıştır. Günümüzde Kayseri'de 3 adet aktif OSB bulunmaktadır. Bunlar; sadece kentteki sanayileşmenin değil bölgesel ölçekli sanayileşmenin de merkezi olan Kayseri OSB (büyüklüğü 2200 ha, istihdam 50.080 kişi.), Mimar Sinan OSB (büyüklüğü 604 ha., istihdam 1130 kişi) ve İncesu OSB (büyüklüğü 613 ha., istihdam 150 kişi)'dir. İncesu OSB (ilave alan) (125 ha.), Develi TDİ OSB (132 ha.) ve Pınarbaşı TDİ (Besi) OSB (212 ha.) ise planlanan ya da proje aşamasında olan OSB'lerdir. Ayrıca Kayseri'de 8 adeti kent merkezinde ve 3 adeti de diğer ilçelerde olmak üzere toplam 11 adet KSS faaliyet göstermektedir. Kent merkezinde bulunanlar; neredeyse tamamı %100 doluluk gösteren Eski Sanayi Sitesi, Yeni Sanayi Sitesi, Orta Sanayi Bölgesi, Doğu Sanayi Sitesi, İmalatçılar Pazar Sanayi Sitesi, Osman Kavuncu Sanayi Sitesi, Argıncık KSS, Kayseri Demirciler Sitesi'dir (ORAN Kalkınma Ajansı, 2014).

1980 sonrasında, küçük ve orta ölçekli sermaye ile kurulabilen ve dış pazarlara yönelik üretim yapabilen sektörler üzerinden dünya ekonomisine eklenme eğilimine giren Türkiye'de, tekstil, gıda gibi emek ya da hammadde yoğun sektörler belirli düzeyde gelişme göstermişlerdir. Bu sektörlerde, küçük sermayenin etkin olması ve tekkelleşme oranının düşük olması gibi özellikler emeğin büyük kentlere oranla daha ucuz olduğu bazı illerde, yatırımların gerçekleşmesinde etkin olmuştur. Ucuz işgücü, hammaddeye yakınlık, belirli sermaye tabanına sahip olması, kamu desteklerinden yararlanmaları gibi potansiyel özelliklere sahip, öncülüğünü Kayseri, Denizli, Gaziantep, Konya, Karaman'ın oluşturduğu bu iller, 1980 sonrasında gelişme olanağı elde etmişlerdir (Ataay, 2004: 36). Küreselleşmenin ortaya çıkardığı yeni gelişme dinamikleri ve üretim süreçleri sonucunda gelişen küçük ve orta ölçekli üretim tesislerinin ve faaliyetlerinin

yoğunlaştığı bu sanayi merkezleri Yeni Sanayi Odakları olarak adlandırılmıştır (Eraydın, 2006: 45). Kayseri'nin önemli bir sanayi odağı olmasında etkili başlıca önemli faktörler; Cumhuriyet Döneminden sonra yapılan yoğun kamu yatırımlarının etkileri, Ankara ve Adana gibi iki önemli bölge merkezine yakın olmasının avantajlarından yararlanabilmesi ve kentin kendine özgü içsel faktörlerini (geleneksel bir bilgi ve beceri stoğu olan esnaf ve zanaatkarlık) iyi kullanabilmesi ve geleceğe aktarabilmesi olarak sıralanabilir (Özaslan ve Şeftalici, 2002: 16).

1980'li yıllarda, Kayseri'de imalat sanayi sektörlerinde firma sayısı en fazla olan sektörler; madeni- eşya, demir-çelik sanayi, elektrikli makine ve aletleri ve elektriksiz makinelerdir. Bu dört sektör toplam birim sayısının yarısından fazlasını oluşturmaktadır (Eraydın, 1983: 113). 1980'den sonra, metal eşya- makine, iplik ve dokuma, gıda, elektrik makineleri, kimya-kauçuk-plastik, orman ürünleri ve mobilya, kağıt ürünleri gibi yeni açılan çeşitli tesislerle sanayi gelişimi sürdürülmüştür. Mevcut tesislerin bir bölümü kapasite artırımı ve ürettikleri ürünü çeşitlendirme yoluna gitmişlerdir. 1990'ların sonunda Kayseri, mobilya, kanepeler ve ev tekstilinin ülkedeki önemli merkezlerinden biri haline gelmiştir (Kayseri Valiliği, 1998: 79). Özellikle 2011-2016 yıl aralığında en çok gelişen faaliyet türleri arasında koltuk, sandalye, tabure, bank ve benzeri oturaklar (takımlar hariç) ile bunların parçaları ve mobilya parçaları; yatak imalatı ile diğer mobilyaların imalatı ilk üç sırada gelmektedir (TOBB, 2016; 2015; 2014; 2013; 2012). Ülke çapında söz sahibi olunan mobilya imalatının kentte baskın sektör olarak gelişimini sürdürmesinin yanı sıra, en fazla istihdam da yine bu sektörden sağlanmaktadır (%44). Bunu tekstil ürünleri imalatı (%22) izlemektedir (ORAN Kalkınma Ajansı, 2014).

2000'lere gelindiğinde, Kayseri, şehirleşme oranı, yıllık nüfus artış hızı ve sanayi iş kollarında çalışanların istihdam içindeki payı bakımından Türkiye ortalamasının üstünde yer almaya başlamıştır (TÜİK, 2009). 1980-2000 döneminde toplam nüfus içerisinde istihdam edilen nüfus oranı %34-%36 arasında değişim göstermiştir (1985'te %36,1; 1990'da %35,7; 2000'de %34,63). 2000 yılında il genelinde sanayi sektöründe istihdam edilen nüfus oranı %15,6'dır. Kent merkezinde istihdam edilen nüfus oranı %31,43'tür ve sanayi sektöründe çalışanlar %32,4'lük oranla en büyük paya sahiptir (TÜİK, 2002). 2000-2010 yılları arasındaki 10 yıllık sürede ise kent merkezinde nüfus %75, istihdam nüfusu %96 ve sanayide çalışan nüfus oranı ise %79 oranında artış göstermiştir (TÜİK, 2011). 2011 yılında sanayi istihdam nüfusu 49470 iken, 2012 yılında 56825 (%14,87 artış), 2013 yılında 62664 (%10,28 artış), 2014 yılında 68199 (%8,83 artış), 2015 yılında 69947 (%2,42 artış) kişiye yükselmiştir (TOBB, 2016; 2015; 2014; 2013; 2012). Son beş yılda (2011-2015 yılları arasında) gösterdiği artış oranı %29,28 düzeyindedir. Sanayide istihdam edilen nüfusun sürekli bir artış eğiliminde olduğu açıkça görülmektedir.

Sanayileşmeyle birlikte Kayseri, 1975-1980 döneminde %7,23, 1980-1985 döneminde %5,79, 1985-1990 döneminde %6,25 ve 1990-2000 döneminde %6,72 oranında göç almıştır. 1975-2000 yılları arasındaki 25 yıllık dönemde alınan göç miktarında %34,1'lik bir artış gerçekleşirken (TÜİK, 2002); yalnızca 2009-2010 arasındaki 1 yıllık sürede alınan göç ise %3,1 düzeyine ulaşmıştır (TÜİK, 2011). 2010-2013 yılları arasında ise %8,1 oranında göç artışı gerçekleşmiştir (TÜİK, 2014) 2000'in başında Kayseri İli'ne en yoğun göç, Sivas (%9,94), İstanbul (%9,90), Ankara (%8,13), Yozgat (%7,49), Adana (%6,16), Nevşehir (%5,39), Kahramanmaraş (%4,51), İçel (%3,19), İzmir (%2,52), Antalya (%2,34), Konya (%2,01) illerinden gerçekleşmiştir (TÜİK, 2005). 2000'li yıllarda 1980'li yıllara göre, büyük metropoliten kentlerden (Ankara, İzmir gibi) alınan göçün azalmakta olduğu görülmektedir. Buna karşılık, çevre illerden alınan göç oranında (özellikle Sivas'ta %2,54'lük ve Kahramanmaraş'ta %1,96'lık artış) artış yaşanmaktadır. Bunda Kayseri kentinin 1980 sonrası Yeni Sanayi Odağı olarak yükselmesi ve çevre illeri hinterlandı altına almasının etkili olduğu söylenebilir.

Onsekiz (2007: 110)'in, kentin toplam sanayi işgücününün %66,2'sini oluşturan OSB'de, sanayi çalışanları ile gerçekleştirilen anket araştırmasından elde ettiği verilere göre; sanayi işgücününün %42,79'unu (yaklaşık yarısına yakın bir bölümünü) göçle gelen sanayi çalışanları oluşturmaktadır. Göçün %34,12'si iller- arası ve %8,62'si ise il-içi göç olarak gerçekleşmiştir. İller-arası göçün en yüksek düzeyde yaşandığı iller, Yozgat (%25,26), Sivas (%20,42) ve Nevşehir (%9,34)'dir. Bunu, Ağrı (%6,92), Kahramanmaraş (%4,84), Niğde (%4,84), Kırşehir (%3,81), Erzurum (%3,46), Adana (%3,11), Ankara (%3,11), Aksaray (%2,08), Mersin (%2,08), Konya (%1,04), Tekirdağ (%1,04) gibi iller takip etmektedir.

Günümüzde ise, Kayseri İl nüfusunun %27,72'sini (dörtte birinden fazlasını) ve kent merkezi nüfusunun %33,64'ünü (yaklaşık üçte birini) göçle gelen nüfusun oluşturduğu görülmektedir. Kent merkezine en yoğun göçün yaşandığı iller Sivas (%23,54), Yozgat (%18,26), Nevşehir (%10,28)'dir. Bu üç ili, alınan göç değerinin %1'in üzerinde olduğu 9 il, Kahramanmaraş (%7,27), Ağrı (%6,21), Adana (%4,70), Erzurum (%3,31), Niğde (%2,63), Kars (%2,31), Kırşehir (%2,26), Tokat (%1,10) ve Malatya (%1,07) takip etmektedir. %1 oranının altında olmakla birlikte Kayseri kenti diğer 68 ilden de göç almaktadır (TÜİK, 2014). Özellikle son 10-12 yıllık süreçte, Kayseri hem il hem de kent ölçeğinde, kendi dışındaki 80 ilin tamamından göç alan bir kent konumuna yükselmiştir. Sanayi çalışanı bakımından göç aldığı iller de göz

önünde bulundurulduğunda, 2000'lerde kentin ülke çapında bir çekim merkezi/odağı haline geldiği açıkça görülmektedir.

Artan bu göçe koşut, 1980 sonrası dönem, ortaya çıkan gecekondulaşma sorununun çözümüne yönelik uygulamaları da beraberinde getirmiştir. Bu dönemde, ucuz ve planlı arsa üretimi çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Bunlardan en önemlileri şunlardır (Karatepe, 2003: 129-137):

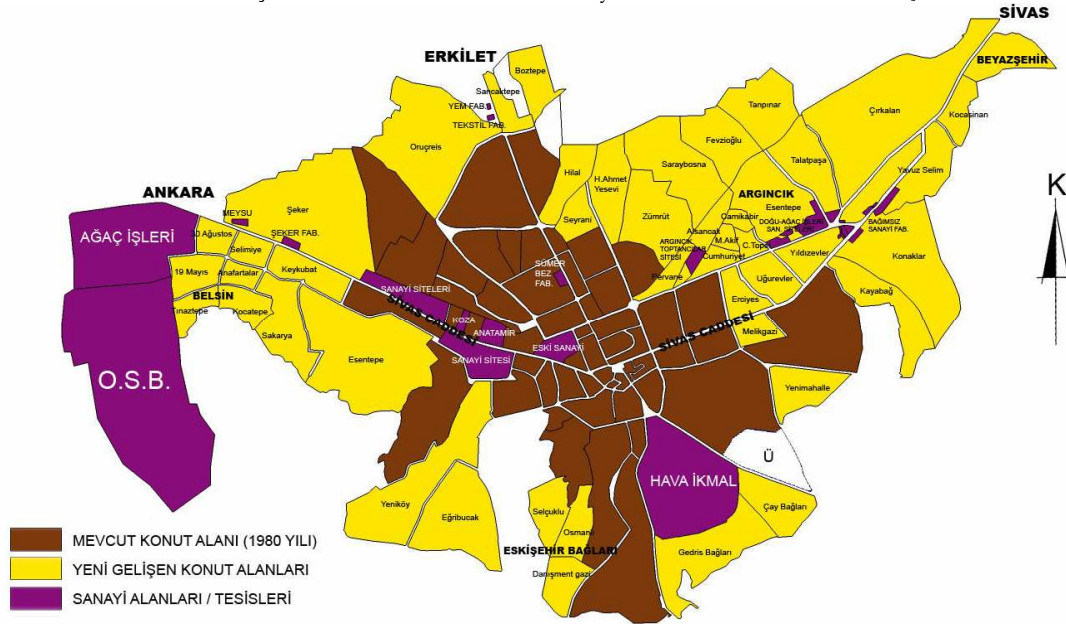
- Kent merkezinde (Mimarsinan ve Alparslan gibi) yeni mahalleler kurulmuştur.
- Gecekondu Önleme Bölgesi oluşturulmuştur. Kazımkarabekir Mahallesi'nde 5ha.'lık arazi kamulaştırılarak kooperatiflere tahsis edilmiş, burada on bin nüfuslu düzenli bir semt oluşturulmuştur.
- Beyazşehir'de toplu konut projesi uygulamaya konulmuştur. Dar ve orta gelirli uzun vadede sınırlı ödeme koşullarıyla konut edinme imkanı sağlanmıştır
- Bel-Sin toplu konut projesi hayata geçirilmiştir. 9500 konut sekiz yılda tamamlanarak üyelere dağıtılmıştır. (OSB'nin yanında oluşturulan bu büyük toplu konut alanı günümüzde sanayi işgücünün talebini karşılayan en önemli yerleşim/yaşam alanı olarak görülmektedir).
- Melikgazi Belediyesi'nce, Eskişehir Bağları bölgesinde üretilen arsalar, dar gelirli vatandaşlara ucuz fiyattan satılmış, isteyen kendi bağımsız evini yapma olanakları sağlanmıştır.
- Kocasinan Belediyesi, Yavuzlar ve Barbaros Mahallelerinde (bu mahalleler kentin ilk gecekondu semtleridir) bir imar adasını, mülk sahipleriyle kat karşılığı anlaşarak kendisi yapmıştır. Diğer gecekonduculara örnek olan bu uygulama sayesinde, topluluklar halinde gecekonducular müteahhitlerle kat karşılığı anlaşmaya başlamış, 4 yıl içerisinde 2000 gecekondu yıkılarak yerlerine düzenli konut alanları oluşturulmuştur.

1980 sonrası dönemin konut üretimi konusundaki en önemli özelliği, kentte büyük ölçekli konut projelerinin gerçekleştirilmeye başlanmış olmasıdır. Kayseri'de gerçekleşen sanayileşme faaliyetlerine bağlı olarak yaşanan kentsel gelişme, uygulanan başarılı imar planlama çalışmalarıyla birleşerek, kent çeperlerinde yeni yaşam alanlarının oluşmasını ve mevcut kentsel alanların genişlemesini sağlamıştır. Yerleşik nüfus için yaşam alanları oluşturulmasının ötesinde, göç ile gelen nüfusa yönelik düzenli yapılaşma alanı tesisi için son 50 yılda ve özellikle yoğun olarak 1980 sonrasında belediye, kooperatifler ve diğer kişi ve kurumlar konut yapımına önem ve öncelik vermişlerdir (Aliefendioğlu ve Tanrıvermiş, 2015: 738).

1980 sonrası dönemde, özellikle 1990'lı yıllarda gerçekleştirilen imar ve planlama çalışmaları ile birlikte, büyükşehir sınırı içerisinde imarsız arsa kalmamasının da etkisiyle 2000'li yıllarda, kentte, gecekondu sorunu tamamen çözülmüş, ucuz ve elde dilebilir konut sunumu sayesinde gecekondulaşma tamamen ortadan kaldırılmıştır.

1980 sonrasında, yeni kurulan sanayi alanları ve tesisleri ile birlikte, sanayi, kentte parçalı bir mekansal dağılım göstermiştir. Günümüzde, kentte sanayinin yoğunlaştığı üç kümelenme bölgesi ortaya çıkmıştır (**Bkz. Şekil 3**). Bunlardan ilki, kentin batısında yeni kurulan OSB ve Ağaç İşleri Sitesi'nin oluşturduğu bölgedir. İkinci bölge, kentin doğusunda yeni kurulan atölye ve fabrikalar ile Argıncık çevresinde eklenen sanayi sitelerinin oluşturduğu bölgedir. Üçüncü bölge ise, önceki dönemlerde oluşan ve yeni sanayi tesislerinin eklenmesiyle gelişme gösteren kent merkezine görece yakın gelişen (Sivas Caddesi üzerinde ve Osman Kavuncu Mahallesi çevresinde) bölgedir. Bunların dışında kümelenme göstermeyen ve kentin çeper noktalarında ulaşım aksları üzerinde dağınık konumlanmış fabrikalar da bulunmaktadır (kuzeyde Erkilet yolu üzerinde ve batıda Ankara yolu çıkışında kurulmuş olan fabrikalar gibi).

Şekil 3: 1980 Sonrası Dönemde Sanayi Alanları-Konut Alanları Etkileşimi

Ankara-Sivas bağlantısını sağlayan ana ulaşım aksı Sivas Caddesi üzerinde ve çevresinde yer seçen kentin batı ucunda kurulan OSB ve Ağaç İşleri Sanayi bölgesi ile doğu ucunda kurulan küçük sanayi siteleri ve diğer orta ve büyük ölçekli sanayi tesisleri bölgesi, konut alanları gelişiminin doğu-batı ekseninde lineer bir koridor üzerinde gerçekleşmesinde yönlendirici olmuştur. Kent makroformu da, bu aks üzerinde (doğu-batı koridoru ekseninde) şekillenerek oluşmuştur.

Bugün sanayi çalışanları, kent merkezinde -büyükşehir sınırları içerisinde- yer alan mahallelerin %88,2'sinde (toplam 75 farklı mahallede) ikamet etmektedir ve yerleşimleri kentsel mekanda homojen dağılım göstermektedir (Onsekiz, 2008: 43). Sanayi çalışanlarının kentsel mekanda homojen dağılım gösteren birçok mahallede yer seçmesi, kentin hemen hemen her bölgesinde yer alan mahallelerde kendilerine uygun konut/konut alanı bulabildiklerinin bir göstergesidir. Bu aynı zamanda kentin bir sanayi kenti olduğunu da ifade etmektedir.

Sanayi çalışanlarının ikamet ettikleri konut alanlarının seçimlerinde, ucuz konut (%39,1), akraba varlığı (%19), işyerine yakınlık (%15,1), iyi yaşam koşulları (%12,7) başlıca tercih nedenleridir. Ev sahipliği oranının oldukça yüksek olması (%40,8), yaklaşık beşte ikisinin 100m²'den büyük konutlarda oturması (%39,6), yüksek düzeydeki konut (%73,8) ve konut alanı (%84,1) memnuniyetleri (Onsekiz, 2010: 10), kentin sanayi çalışanları için ucuz, elde edilebilir ve üstelik konfor ve hizmet koşulları yüksek konut/konut alanı sunabildiğini destekleyen temel göstergeleri olarak ifade edilebilir. Günümüzde, kentte, sanayi çalışanlarının ihtiyaç, tercih ve taleplerine uygun konut/konut alanlarını bulabilmesi, süreç içerisinde sanayi alanları gelişimine bağlı olarak düzenli konut alanlarının planlanmış olması ve ucuz ve elde edilebilir konutun kentin sunum olanakları arasında yer alması ile ilişkilidir.

3. SONUÇ VE DEĞERLENDİRMELER

Sanayileşme süreçleri, sanayi alanlarının/tesislerinin kurulması ve yeni istihdam olanaklarının yaratılmasına koşut, göç sürecinin yaşanmasını beraberinde getirmektedir. Bu sürecin kente yansımaları sosyal, ekonomik ve mekansal boyutlarda gerçekleşmektedir. Sanayi alanları/tesislerinin yerleşimi, yaratılan istihdam olanaklarına yönelik işgücü temini (yerel nitelikli işgücü ve göçle gelen nüfus), işgücünün kentte barınma gereksinimlerinin karşılanması, konut alanları üzerinde etkinlik/belirleyicilik göstermektedir. Bu bağlamda, Kayseri kentinde gerçekleşen sanayileşme süreçleri de, göç olgusunu beraberinde getirmiştir. Sanayi tesisleri/alanlarının yerleşimi ile sanayileşme-göçün karşılıklı etkileşimi, kentin konut alanları gelişiminde belirleyici dinamiğini oluşturmuştur. Ancak bu etkileşimler, Cumhuriyet dönemiyle birlikte ortaya çıkmıştır.

Sanayileşmenin kentle etkileşimi, istihdam değişimi, göç ve konut kapsamında sanayileşme sürecinin temel kırılma noktaları olarak 1923-1960, 1960-1980 ve 1980 sonrası dönemleri ayırımında farklılaşma göstermiştir. Bu üç dönemi sanayi-göç-konut etkileşiminde tanımlayan temel özellikler; sanayileşme dinamikleri, istihdam gelişimi, sanayinin yerleşimi ve mekansal etkileri bağlamında "sanayileşme özellikleri", niteliklerine bağlı olarak "göç özellikleri" ve sanayileşme, göç, konut sunumu ve yönlendirici politikaların etkisinde biçimlenen "konut gelişim özellikleri" olarak belirlenmiştir (Bkz. Tablo 1).

Tablo 1. Kayseri Kentinin Sanayileşme Süreçlerinde Sanayileşme-Göç-Konut Özelliklerinin Karşılaştırılması

ÖZELLİKLER		SANAYİLEŞME SÜREÇLERİ		
		1923-1960	1960-1980	1980 Sonrası (1980-2016)
SANAYİLEŞME ÖZELLİKLERİ	Sanayileşme Dinamikleri	-Kamu sanayi yatırımlarının öncülüğü ve etkinliği -Kamu sanayi tesislerinde eğitime dayalı nitelikli işgücü yaratılması -Nitelikli işgücü girişimcilerin özel sektörü harekete geçirmesi	-Özel sektör yatırımları -Büyük ölçekli sanayi tesislerinin gelişimi	-Büyük istihdam kapasitesili OSB ile düzenli sanayileşme -Çok sayıda KSS ile planlı sanayileşme gelişimi
	İstihdam Gelişimi	-Nüfus da %162 artış -İstihdam nüfusunda %207 artış -Sanayi sektöründe çalışan sayısında %323 artış	-Nüfus da %174 artış -İstihdam nüfusunda %135 artış -Sanayi sektöründe çalışan sayısında %111 artış	-Nüfus da %233 artış -İstihdam nüfusunda %495 artış -Sanayi sektöründe çalışan sayısında %204 artış
	Yerleşim-Mekansal Gelişim	-Kamu yatırımı sanayi tesislerinin ilk kez geleneksel kent sınırı dışında planlı yerleşimleri (kentnin batı ve kuzey-kuzeybatı ekseninde yerleşim)	-Özel sektör yatırımı orta ve büyük ölçekli sanayi tesislerinin kentnin her yönünde, uzak dış çepelerde (ana yol aksları üzerinde) dağınık yerleşimi - Sanayi Sitesinin yerleşimi ile merkezde lineer gelişen sanayi koridoru oluşumu	- Düzenli ve planlı sanayi alanlarının (OSB ve KSS) dağınık yerleşimi - Kentte dağılım gösteren parçalı sanayi kümelenme bölgelerinin oluşumu (batıda OSB ve çevresi, doğuda Argıncık ve çevresi, Sivas caddesi üzerinde lineer gelişen sanayi koridoru)
GÖÇ ÖZELLİKLERİ	Göçün Niteliği	-Yoğun olarak kendi kırsalından ve düşük oranda çevre illerden göç alma -İl genelinde verilen göç alınan göçten fazla	-Büyük metropollerden (Ankara, İstanbul) ve çevre illerden yoğun göç alma -İl genelinde verilen göç alınan göçten fazla	-Yoğun olarak kendi hinterlandı (Yozgat,Sivas) ve yakın çevre illerinden olmak üzere ülkedeki tüm illerden göç alma -Bölgesel ve giderek ülkesel bir çekim merkezine/ odağına dönüşme -İl genelinde aldığı göç verdiği göçten fazla
KONUT GELİŞİM ÖZELLİKLERİ	Sanayileşmenin Etkisi	Sanayi tesislerinin/alanlarının yerleşimine bağlı olarak kent makroformunun şekillenmesi ve konut alanlarının gelişimi		
		-Kuzey-kuzey batı ekseninde mekansal gelişme ve konut alanları gelişimi -Çevrelerinde çalışanları için ikamet alanları ile birlikte planlanan sanayi tesislerine bağlı konut alanları gelişimi	-Yağ lekesi şeklinde her yönde mekansal gelişme ve konut alanları gelişimi -Sanayi tesisleri çevrelerinde düzenli yapılaşma alanlarının planlanması ve gelişimi	-Ankara-Sivas yolu (Sivas Caddesi) üzerinde doğu-batı ekseninde lineer mekansal gelişme ve konut alanları gelişimi -Planlı ve düzenli sanayi alanları (yakın) çevresinde büyük ölçekli toplu konut ve kooperatif alanlarının gelişimi
	Göçün Etkisi	-Göç ve nüfus artışının konut sıkıntısı yaratmamasına rağmen gecekonduların oluşumları -Kuzey-kuzey batı ekseninde yeni kurulan sanayi tesisleri ve yeni gelişen konut alanları çevrelerinde gecekonduların oluşumları	-Artan göç ve hızlı nüfus artışının etkisinde, ucuz konut sahibi olmanın zorlaşması, düzensiz kentleşme hareketi sonucu, gecekonduların oluşumlarının artması -Kentnin her yönde dış çeper bölgelerinde yeni gecekonduların oluşumları	-Göçün artan oranda süreklilik kazanarak devam etmesine rağmen, geliştirilen kentsel politikaların neticesinde (ucuz ve elde edilebilir arsa ve konut üretimi) gecekonduların oluşumlarının görülmemesi
	Konut Sunumu ve Yönlendirici Politikaların Etkisi	-Göç ve nüfus artışının ihtiyacına yönelik yeterli konut sunumu (niceliksel) -İmar planı kararıyla eski kentte yık-yap süreci ile konut dokusunun yenilenmesi ve konut sıkıntısının engellenmesi -Düzenli konut bölgelerinin oluşturulması -Sanayi tesislerinin çalışanları için konut alanları ile birlikte planlanması	-Göç ve nüfus artışının ihtiyacına yönelik yetersiz konut sunumu (niceliksel) -Arsa üretiminin sınırlı tutulması -Gecekonduların ıslah çalışmalarının gerçekleştirilmemesi -Gecekonduların bölgelerinin oy potansiyeli olarak görülmesi sonucu gecekonduların oluşumlarının artması -Plansız/ düzensiz konut alanları gelişiminin planlı gelişmelerden daha fazla olması	-Göç ve nüfus artışının talebine ve ihtiyacına uygun yeterli konut sunumu (niteliksel ve niceliksel) -Gecekonduların tamamen ortadan kaldırılmasına ve önlenmesine yönelik çalışmalar -Gecekonduların Önleme Bölgesi oluşturulması -Ucuz ve planlı arsa üretimi çalışmaları -Büyük ölçekli kooperatifler ve toplu konutlar eliyle konut üretimi

1923-1960 döneminde, kamu sanayi yatırımlarına dayalı oluşturulan istihdam olanakları, 1950'lere doğru göç sürecinin başlamasına neden olmuştur. Bu dönem, il-çi göçün yoğun olduğu yıllardır. 1960-1980 döneminde, özel sektör yatırımlarının yoğunlaşması, büyük ölçekli sanayi tesislerinin gelişimi ile birlikte yaratılan istihdam olanakları, çevre illerden göçü yoğunlaştırmıştır. 1980 öncesi göç, mevcut sanayi tesisleri kapasitesinde gerçekleşmiştir. 1980'ler ise, OSB ve yeni kurulan KSS'lerin etkisinde, göçün esas kırılma noktasını oluşturmuş, Kayseri kenti ülkenin tüm illerinden göç alan bir cazibe merkezi, sanayi odağına dönüşmüştür.

Kayseri, daha yirminci yüzyılın başından, belirli bir öngörü ve vizyon geliştirerek, göçü karşılamaya planlı bir hazırlık yapmıştır. Planlı gelişim üzerinde baskı yaratan göç olgusu, farklı dönemlerin yerel politika tavırlarında geliştirilen öngörü ve vizyon çerçevesinde; yüzyılın sonunda büyük ölçekli konut alanlarının (toplu konut ve koopertif alanları) geliştirilmesi hareketinde kendini bulmuştur.

Kentte, 1923-1960 döneminde yeterli niceliksel konut sunumu olmasına rağmen düşük miktardaki gecekondular örnekleri ortaya çıkmıştır. 1960-1980 döneminde ise, sayıca yeterli konut üretiminin gerçekleştirilememesine bağlı olarak artan gecekondular sayısı sonucu gecekondulaşma bir sorun haline dönüşmüştür. Bununla birlikte, ortaya çıkan gecekondular diğer kentlerle karşılaştırıldığında oldukça düşük oranda kalmıştır. Yüzyılın sonunda ise, hem niteliksel hem de niceliksel konut sunumuna ve mevcut gecekonduların ıslahına yönelik geliştirilen yönlendirici politikaların etkisinde, gecekondular sorunu tamamen ortadan kaldırılmıştır. Ucuz ve edilebilir konut sunumu ve bunun yanında sosyal donatı ve olanakları ile kentsel yaşam kalitesi yüksek düzenli konut alanlarının planlanmasına bağlı olarak, gecekonduların gelişiminin önünü tamamen kesmiştir. Kentte düzensiz yapılaşma alanlarının gelişmesinin önlenmesi, Kayseri'nin, sanayileşme sürecini yoğun yaşayan büyük metropollerden ve diğer sanayi odaklarından en önemli farkı olarak ortaya çıkmıştır.

Göçmen sanayi işgücünün kentsel yaşama katılımı, iyi yaşam koşullarıyla (sosyal ve teknik altyapı) birlikte planlanan düzenli konut alanlarında yerleşme imkanlarını, kentin sunum olanakları arasında bulmaları vasıtasıyla gerçekleşmiştir. Bu nedenle göç, gecekondulaşma ve kentsel yaşam kalitesi düşük mekansal biçimlenmeler gibi dışsallıkları, Kayseri kentinde ortaya çıkarmamıştır. Kent, göçün yarattığı barınma talebini karşılamıştır ve karşılamaya da devam etmektedir.

Ucuz ve elde edilebilir konutu, kentin sunum olanakları arasında bulabilen göçmen sanayi işgücünün, bugün kentte birçok mahallede homojen dağılım olarak yer seçtiği görülmektedir. Yer seçimindeki bu homojen dağılım, aynı zamanda, göçle gelen sanayi işgücünün yerli halk ile mekansal ölçekte bütünleştiğini göstermektedir. Kentte sosyal ve teknik altyapısı oluşturulmuş düzenli konut alanlarının varlığı, göçmen kesimin konfor koşulları belirli düzeyde yüksek ve belli bir standardın üzerinde bir hayat sürdürdüğünün de bir göstergesidir.

Yirminci yüzyılda hızlı bir sanayileşme süreci yaşayan Kayseri, sanayileşme ve istihdam gelişimine koşut yaşanmakta olan göç sürecini, düzenli ve kentsel yaşam kalitesi yüksek konut alanları kapsamında mekansal-biçimlenme stratejileri geliştirerek ve konut odağında göçmen sanayi işgücü ve yerli halkı bütünleştiren bir yaşam modeli oluşturarak başarıyla gerçekleştirmiştir. Yirminci yüzyılın sonunda Kayseri kenti, ülkedeki tüm diğer sanayi odaklarına ve sanayileşmekte olan kentlere örnek oluşturacak, dikkate alınması gerekli, başarılı bir "planlı kent modeli" ortaya koymuştur.

KAYNAKÇA

- ALİEFENDİOĞLU, Yeşim., TANRIVERMİŞ, Harun (2015). "Kentsel Dönüşüm Sürecinde Taşınmaz ve Proje Değerleme İşlemleri ve Sorunlarının Analizi: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Sahabiye ve Fatih Mahalleleri Dönüşüm Projesi Örneği Çerçevesinde Değerlendirme", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 39(8), s. 736-769.
- ATAAY, Faruk (2004). "Türkiye'de Kentsel ve Bölgesel Gelişme Dinamikleri (1923-2000)", *Küreselleşme Kısacasında Kent ve Politika*, der. M. Güneş, Ankara: Detay Yayıncılık.
- BASKICI, M. Murat (2005). *1800-1914 Yıllarında Anadolu'da İktisadi Değişim*, Ankara: Turhan Kitabevi.
- BÜYÜKNALBANT, Yılmaz (1987). "İktisadi Hayatımızda Kayseri'nin Yeri", *Kültür ve Sanat Haftası Konuşmaları ve Tebliğleri*, 7-13 Nisan 1986, Kayseri: Kayseri Belediye ve Özel İdare Birliği Yayınları (1:7-13 Nisan 1986).
- DİE (1982). *12.10.1980 Genel Nüfus Sayımı Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri*, İli: 38-Kayseri, Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.
- DİE (1962). *23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı Türkiye Nüfusu*, Yayın No: 452, Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.
- ERAYDIN, Ayda (2006). "Mekansal Süreçlere Toplu Bakış", *Değişen Mekan, Mekansal Süreçlere İlişkin Tartışma ve Araştırmalara Toplu Bakış: 1923-2003*, der. A. Eraydın, Ankara: Dost Kitabevi.
- ERAYDIN, Ayda (1983). *Bölge Merkezlerinin Sanayi Yapısı Araştırması*, DPT: 1908, SBP: 376, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Sosyal Planlama Başkanlığı Planlama Dairesi.
- ERKAL, Mustafa; BALOĞLU, Burhan; BALOĞLU, Filiz (1997). *Ansiklopedik Sosyoloji Sözlüğü*, İstanbul: Der Yayınları.
- ERKİLETLİOĞLU, Halit (1998). *Kayseri Yakın Tarihinden Notlar*, Kayseri: Kayseri Ticaret Odası Yayınları: 21.
- ERKİLETLİOĞLU, Halit (1993). *Kayseri Tarihi (En Eski Zamandan Günümüze Kadar)*, Kayseri: İl Kültür Müdürlüğü Yayınları V.
- GÜLER, Ali (2000). "Kayseri'de Demografik Durum (1831-1914)", *III. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (06-07 Nisan 2000)*, der. İ. Aktan, R. Tosun, A. Öztürk, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi Yayın No:4.
- İLGEN, Abdulkadir (2008.) *1921 Türkiye Sanayi Sayımları*, Ankara: Cedit Neşriyat.

- İMAMOĞLU, Vacit (1997). "20. Yüzyılın İlk Yarısında Kayseri Kenti: Fiziki Çevre ve Yaşam", *I. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (11-12 Nisan 1996)*, der. A. Aktan, A. Yuvalı, R. Tosun, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi Yayın No:1.
- İMAR VE İSKAN BAKANLIĞI. (1970). *Orta Anadolu Bölgesi Bölgesel Gelişme, Şehirleşme ve Yerleşme Düzeni*, Ankara: İmar ve İskan Bakanlığı, Planlama ve İmar Genel Müdürlüğü, Bölge Planlama Dairesi.
- İNBAŞI, Mehmet. (1997). "XVI. Yüzyılda Kayseri'nin İktisadi Yapısı ve Esnaf Teşkilatı", *I. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (11-12 Nisan 1996)*, der. A. Aktan, A. Yuvalı, R. Tosun, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi Yayın No:1.
- KARATEPE, Şükrü (2003). *Kendini Kuran Şehir*, İstanbul: İz Yayıncılık.
- KAYSERİ VALİLİĞİ. (1998). *Cumhuriyet'in 75. Yılında Kayseri*, Ankara: Plaka Matbaacılık.
- KAYSERİ VALİLİĞİ. (1973). *Cumhuriyet'in 50. Yılında Kayseri 1973 İl Yıllığı*, Ankara: Resmi Yayın.
- OĞUZOĞLU, Yusuf (1987). "17. Yüzyılda Kayseri", *Kültür ve Sanat Haftası Konuşmaları ve Tebliğleri, 7-13 Nisan 1986*, Kayseri: Kayseri Belediye ve Özel İdare Birliği Yayınları (1:7-13 Nisan 1986).
- ONSEKİZ, Dilşen (2007). *Orta Büyüklükteki Kentlerde Sanayi Çalışanlarının Konut/Konut Alanı Talebi Farklılaşması-Kayseri Kenti Örneği*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- ONSEKİZ, Dilşen (2008). "Determination of Housing/Housing Area Demand Indicators of Industrial Employees in Kayseri City", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 24 Yıl:2008/1, s. 39-67.
- ONSEKİZ, Dilşen., KUNTAY, Orhan (2010). "Sanayi Çalışanlarının Konut/Konut Alanı Özellikleri ve Yeni Yer Seçme Eğilimleri", *İTÜ Dergisi/a, Mimarlık, Planlama, Tasarım*, Cilt:9, Sayı:2, Eylül 2010, s. 3-14.
- ORAN Kalkınma Ajansı. (2014). *TR72 Bölgesi 2014-2023 Mevcut Durum Analizi*, ORAN Orta Anadolu Kalkınma Ajansı.
- ÖNSOY, Rifat (1987). "19. Yüzyılın Sonunda Kayseri'nin İktisadi ve Ticari Durumu", *Kültür ve Sanat Haftası Konuşmaları ve Tebliğleri, 7-13 Nisan 1986*, Kayseri: Kayseri Belediye ve Özel İdare Birliği Yayınları (1:7-13 Nisan 1986).
- ÖZASLAN, Metin; ŞEFTALİCİ, Haluk (2002). *Kayseri İl Gelişme Raporu*, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, s. 13-16.
- ÖZKAYA, Yücel (1987). *XVIII Yüzyılda Kayseri, Kültür ve Sanat Haftası Konuşmaları ve Tebliğleri, 7-13 Nisan 1986*, Kayseri: Kayseri Belediye ve Özel İdare Birliği Yayınları (1:7-13 Nisan 1986).
- ÖZTÜRK, Said (2000). "Kayseri ve Çevresinin Sosyo-Ekonomik Tarihi İçin Önemli Bir Kaynak: Karaman Ahkam Defterleri", *III. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (06-07 Nisan 2000)*, der. İ. Aktan, R. Tosun, A. Öztürk, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi Yayın No:4.
- PARKAN, Tülin (1970). *Kayseri'miz*, Ankara: Şenyuva Matbaası.
- SARIŞIR, Serdar (2000). "Kayseri Tayyare Fabrikası", *III. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (06-07 Nisan 2000)*, der. İ. Aktan, R. Tosun, A. Öztürk, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi Yayın No:4.
- SUBAŞI, Muhsin İlyas (1998). *Dünden Bugüne Kayseri*, Kayseri: Geçit Yayınevi, Geçit Yayınları: 45, Araştırma Serisi:8.
- ŞENSES, Fikret., TAYMAZ, Erol (2003). "Unutulan Bir Toplumsal Amaç: Sanayileşme Ne Oluyor? Ne Olmalı?", *ERC Working Papers in Economics 03/01, Economic Research Center Middle East Technical University*, s. 1-23.
- TALAS, Mustafa (2008) *Türkiye'de Sanayi Teşviği Uygulamaları*, İstanbul: Doğu Kütüphanesi, Yayın Sıra Numarası 39, Sosyoloji Serisi 8.
- T.C. BAŞVEKALET İSTATİSTİK UMUM MÜDÜRLÜĞÜ (1929). *28 Teşrinivel 1927 Umumi Nüfus Tahriri*, İstanbul: Hüsnütabiat Matbaası.
- TEKELİ, İlhan., İLKİN, Selim (2004). "Savaşmayan Ülkenin Savaş Ekonomisi: Üretimden Tüketime Pamuklu Dokuma", *Cumhuriyetin Harcı Köktenci Modernitenin Ekonomik Politikasının Gelişimi*, der. İ. Tekeli, S. İlkın, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- TUZCU, Ali (2000). "19.y'ın Başlarından-20.yy'ın İlk Çeyreğine Seyyahların Gözüyle ve Konsolosluk Raporlarında Kayseri'nin İktisadi Yapısı", *III. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (06-07 Nisan 2000)*, der. İ. Aktan, R. Tosun, A. Öztürk, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi Yayın No:4.
- TÜİK (1989). *Genel Nüfus Sayımı 20.10.1985 Daimi İkametgaha Göre İç Göçler*, Yayın No: 1381, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü.
- TÜİK (2002). *2000 Genel Nüfus Sayımı Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, İli: 38-Kayseri*, Yayın No: 2665, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü.
- TÜİK (2005). *Genel Nüfus Sayımı 2000 Göç İstatistikleri*, Yayın No: 2976, Ankara: T.C. Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu.
- TÜİK (2009). *Bölgesel Göstergeler 2008, TR72 Kayseri, Sivas, Yozgat*, Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası.
- TÜİK (2011). *Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları, 2010*, Yayın No: 3509, Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu.
- TÜİK (2014). *Seçilmiş Göstergelerle Kayseri 2013*, Yayın No: 34258, Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu.
- TOBB (2012). *2011 Yılı Sanayi Kapasite Raporu İstatistikleri*, 27 Ocak 2012, Ankara: TOBB Bilgi Hizmetleri Dairesi.
- TOBB (2013). *2012 Yılı Sanayi Kapasite Raporu İstatistikleri*, 25 Ocak 2013, Ankara: TOBB Bilgi Hizmetleri Dairesi.
- TOBB (2014). *2013 Yılı Sanayi Kapasite Raporu İstatistikleri*, 31 Ocak 2014, Ankara: TOBB Bilgi Hizmetleri Dairesi.
- TOBB (2015). *2014 Yılı Sanayi Kapasite Raporu İstatistikleri*, 30 Ocak 2015, Ankara: TOBB Bilgi Hizmetleri Dairesi.
- TOBB (2016). *2015 Yılı Sanayi Kapasite Raporu İstatistikleri*, 29 Ocak 2016, Ankara: TOBB Bilgi Hizmetleri Dairesi.